

Naše archeologická popularizační literatura

Marcel Bezděk Katedra archeologie ZU Plzeň

1. Popularizační literatura a její kategorizace

Cílem tohoto rozboru je literární produkce s archeologickou tematikou, která se snaží laické veřejnosti zprostředkovávat poznatky o tomto vědním oboru. Ta je spolu s muzejní produkcí nejstarším a nejčastěji uplatňovaným prostředkem, jak cíleně prezentovat informace nearcheologické komunitě. V průběhu doby se nashromáždila obsáhlá tvorba popularizační literatury ať již české, anebo překladů ze zahraničí. Pokud chceme hledat měřítko, podle kterých můžeme popularizační literaturu hodnotit, je nutností nastínit určitou klasifikaci, jež nám usnadní orientaci ve sledovaném problému.

Jako klíčové hledisko, vymezující publikaci s tematikou archeologie, je její zaměření na jakoukoli archeologickou problematiku. I když je velice obtížné najít objektivně ostrou hranici mezi vědeckou literaturou a literaturou populárně-naučnou, je nezbytné si pojem popularizační literatura nadefinovat, abychom byli schopni s tímto termínem dále operovat. „Popularizační“ bude v našem pojetí každá kniha, která neobsahuje širší citační a poznámkový aparát (což však neznamená, že nemá obsahovat odkazy na literaturu, která může hlubšího zájmu o vat k následujícímu znalostí) a nepracuje terminologií, aniž by pojem předem do- v náležitém kontextu.

„Popularizační“ bude v našem pojetí kniha, která neobsahuje širší citační a poznámkový aparát (což neznamená, že nemá obsahovat odkazy na doplňkovou literaturu) a nepracuje s archeologickou terminologií...

další doplňkovou li- čtenáře v případě dané téma motivo- prohloubení jeho s archeologickou byl každý odborný statečně vysvětlen

Cílovou skupinou, ke které je směřována pozornost tohoto typu literatury, je nearcheologická populace, které se snaží autor práce problematiku osvětlit. Proto je dalším selektivním prvkem dostupnost v běžných prodejních místech, tj. v klasických knihkupectvích. Dalším determinantem, jenž vymezuje naši pozornost k hodnoceným publikacím, je jejich tematické zaměření. Jestliže posuzujeme jako nosné téma archeologii, tak v části knižní produkce, kde se můžeme s archeologickou látkou setkat, je tato látka použita buď jen okrajově, či doplňkově. Jako parametr proto použijeme, jestliže více než zhruba polovina textu je věnována archeologii a jestliže ano, tak je z našeho hlediska posuzován jako popularizační, samozřejmě s přihlédnutím k ostatním nastiněným kritériím. Pokud jsou všechna výběrová měřítko splněna, může být publikace zařazena do našeho hodnotícího systému popularizační literatury.

Dosavadní produkce archeologické popularizační literatury je natolik obsáhlá, že zhodnotit ji titul po titulu a v celé své škále je obtížné. Proto, abychom mohli

Poznámka editora: Téma bylo předmětem části bakalářské práce s názvem „Archeologie pro nearcheology“, která byla obhájena v roce 2004 na KAR FHS ZU Plzeň. Tento článek je její zkrácenou a upravenou verzí. Použitá literatura a prameny jsou vzhledem k rozsahu uvedeny na www.exrea.net.

navrhnout určitý kategorizační klíč, který ji bude v naší potřebě strukturovat, bylo nutné vybrat omezený počet knih, které předem v hrubé kostře odpovídají našim představám o této kategorizaci.

Základním kritériem pro posouzení každého díla je reflexe jeho formální a obsahové stránky. Jelikož formální hledisko konkrétně posuzovaných publikací je analyzováno v další části textu, budeme se zde zabývat pouze obsahovým hlediskem.

Při výběru hodnocené literatury byl kladen důraz na co největší variabilitu publikací. Prvním krokem v hodnocení byla uskutečněna selekce, provedená podle předchozích kritérií na definici popularizační literatury. Po její realizaci se z nabízených knih vyčlenila pouze díla, jež se mohou považovat za populární. Druhý stupeň selekce byl vymezen zařazením knih pouze s tematikou evropské archeologie, čímž je zde míněn evropský pravěk a středověk (automaticky byly vyřazeny publikace, jejichž obsahem byly například starověké civilizace). Druhým hlediskem byla doba vydání. Byly posuzovány knihy vydané po roce 1940 až po současnost.

Následně již bylo nutné provést odpovídající kategorizaci vybraných publikací. Při utváření klasifikace se naskytá eventualita několika možných pohledů na celý soubor knih. Dále se objevuje relativizační otázka, jestli je možno do jedné vytvořené kategorie zařadit více položek, když každá kniha je ve své podstatě individuální záležitost. Z toho důvodu jsem ke každé třídě vytvořil pokud možno objektivní obecný deskriptor. Jako vhodnou okolnost při posuzování konkrétní třídy sledovaných knih jsem považoval za účelné zmínit ke každé kategorii odpovídající příklad určitého díla, přičemž všechny posuzované publikace jsou uvedeny ve vypracované databázi.

Při vytváření jakékoli klasifikační stupnice je nutno předem definovat naše požadavky. Cílem tohoto hodnocení byl obsahový aspekt nabízených publikací a jeho následná selekce podle dané tematiky. Je evidentní, že rozřazování knih do samotných kategorií je možno provést například podle knihovnické kategorizace, a to na beletrii, literaturu faktu, průvodce, encyklopedii, učebnici atd. Dále lze zvažovat kritérium, kdy byly knihy uvedeny na trh. Dalším faktorem je řadit je podle vzdělání jejich autorů, jestli jsou profesionálními archeology, či nearcheology. Kromě toho se mohou publikace třídit podle cílové skupiny čtenářů, jimž jsou tyto knihy určeny. Lze se soustředit též na nakladatelství vydávaných knih a podle toho usoudit jaké nakladatelství produkuje nejvíce populárních knih. Pozoruhodné je též sledovat počet výtisků konkrétních knih (což je záležitost uváděná převážně jen u knih vydaných do roku 1989) a počet jejich vydání, což je zajímavý faktor, z kterého můžeme relativně vyvozovat eventuální úspěšnost.

Pokud se hodnotí forma podání dané publikace, je možno ji rozdělit na literaturu faktu a na beletrii.

Je také nutno oddělovat popularizační literaturu, jež interpretuje archeologii archeologickým způsobem (pokud je autorem sám archeolog) a literaturou, kde se fakta získaná archeology vykládají způsobem, který odpovídá metodám historické interpretace. Což je většinou činěno formou syntetických historických prací.

Zajímavou a pozoruhodně účinnou kategorií popularizačních děl jsou knihy pro děti. Tato cílová skupina čtenářů je také důvodem, proč vycházejí převážně v podobě výpravných publikací a nebo jako dětská beletrie.

Existuje mnoho různých možností jak popularizační literaturu kategorizovat, tyto eventuality se mohou také různě kombinovat, prolínat a následně též vytvářet v rámci samotných kategorií různorodé subkategorie.

Archeologický slovník, archeologická encyklopedie

Knihy tohoto typu vysvětlují a definují archeologickou terminologii a pojmy se kterými disciplína operuje.

Příklady:

Hrala, J. 1976: Malý labyrint archeologie. Praha.

Sklenář, K. - Sklenářová, Z. - Slabina, M. 2002: Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Archeologický průvodce

Mapuje archeologické lokality a poskytuje jejich výčet.

Bauerová, A. 1996: Keltové v Čechách. Praha.

Sklenář, K. 1974: Památky pravěku na území ČSSR. Praha.

Sklenář, K. 1993: Archeologické památky-Čechy-Morava-Slezsko. Opava.

Historie disciplíny

Rekapituluje dějiny archeologie, většinou prostřednictvím archeologických nálezů, nebo životních osudů jednotlivých archeologů a jejich činnosti.

Sklenář, K. 1995: Slepé uličky archeologie. Praha.

Sklenář, K. 2000: Archeologie a pohanský věk. Praha.

Sklenář, K. 2003: Bohové, hroby a učitelé. Praha.

Archeologický náález

Na základě interpretace konkrétních nálezů podává v kontextu obraz o dané době.

Glob, P. V. 1972: Lidé z bažin. Praha

Smetánka, Z. 1992: Legenda o Ostojovi. Praha.

Spindler, K. 1998: Muž z ledovce. Praha.

Archeologická lokalita

Popisuje dosavadní archeologické poznání konkrétní lokality, s ohledem na širší kontext.

Lutovský, M. - Michálek, J. 2002: Archeologie knížecího sídla. Praha.

Poulik, J. 1967: Pevnost v lužním lese. Praha.

Obecný přehled

Uceleně postihuje vývoj lidské kultury v obdobích, jež studuje archeologie.

Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha.

Sklenář, K. 1981: Od pěstního klínu k Přemyslově radlici. Praha.

Regionální archeologie

Líčí stav archeologie v daném regionu.

Holodňák, P. 1990: Střeptý přináší nejen štěstí. Ústí nad Labem.

Fröhlich, J. 1997: Písecko v zrcadle archeologie. Písek.

Archeologická subdisciplína

Seznamuje čtenáře s metodikou a prostředky pomocných archeologických disciplín.

Deuel, L. 1979: Objevy z ptačí perspektivy. Praha.

Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Praha.

Malina, J. - Malinová, R. 1982: Vzpomínky na minulost. Ostrava.

Úvod do problematiky archeologie

Všeobecný výklad o archeologii, jejích metodách a dosavadním archeologickém poznání.

Bahn, P. G. 1995: Jak blufovat o archeologii. Praha

Havel, J. - Kovářík, J. - Novotný, M. 1983: Kde bydlely Venuše. Praha.

MacIntosh, J. 1996: Archeologie. Praha.

Archeologické eseje

Hlubší formou seznamují s problematikou archeologie.

Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Praha.

Archeologické období

Obeznámuje s konkrétním archeologickým obdobím.

Beranová, M. 2002: Slované. Praha.

Drda, P. - Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.

Droberjar, E. 2000: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha.

Dvorský, P. - Svoboda, J. 1994: Archeologové na loveckých stezkách. Praha.

Kolektiv autorů. 1999: Jak se kopou keltské hroby. Praha.

Lutovský, M. - Profantová, N. 1995: Sámova říše. Praha.

Archeologický atlas

Prezentace archeologických nálezů a lokalit. Důraz na formální stránku.

Kolektiv autorů. 1995: Zaniklé světy - Velký atlas archeologie. Praha.

Bahn, P. G. 1996: Příběh archeologie. Praha.

Bahn, P. G. 1997: Hroby, hrobky a mumie. Praha.

Malina, J. - Malinová, R. 1991: Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století. Praha.

Záhadologická literatura

Interpretuje archeologické nálezy a vyvozuje teorie bez racionálního opodstatnění. Obsahuje pseudovědecké názory.

Česal, A. - Dvořák, O. - Mátl, V. 2001: Utajené dějiny Čech. Praha.

Vurm, B. 2002: Tajné dějiny Čech, Moravy a Slezska I. Praha.

Archeologická beletrie

Děj vyprávění je situován do období, jimiž se zabývá archeologie, většinou však do pravěku.

Augusta, J. 1964: Zrození Venuše. Praha.

Štorch, E. 1991: Lovci mamutů. Praha.

Štorch, E. 1994: Minehava. Praha.

2. Analýza sledované popularizační literatury

V této části se pokouším podrobněji rozebrat fakta, která jsem získal vypracováním databáze s obsahem popularizační literatury a jejich následným vyhodnocením.

Jako databázové deskriptory byly použity název knihy, jméno autora, původ autora (zda-li jde o domácího či zahraničního autora, a tím pádem jestli je sledovaná kniha překladem), vzdělání autora (archeolog, nearcheolog, neznámé), rok vydání, nakladatelství, cena publikace (pokud ji bylo možno dohledat), přiřazená kategorie knihy (podle již výše uvedených kategorizačních limitů), počet stránek, číslo vydání a údaje o tom, zda-li kniha obsahuje fotografie nebo obrazový aparát (nastavené možnosti výběru byly: černobílé, barevné, obojí, nejsou).

Soubor knih, jenž prošel selekcí pomocí již nastíněných parametrů a byl následně posuzován a zařazen do hodnocení, čítal 81 položek.

Po doplnění údajů do databáze a posléze provedením syntézy struktur bylo dosaženo těchto výsledků:

Z celkového počtu 52 autorů, byli zastoupeni domácí autoři 42 jedinci (80 %), oproti 10 zahraničním autorům (20 %). Ve 14 případech byla spoluautory dané knihy více než jedna osoba, a z toho čtyřikrát byl uveden jako autor kolektiv.

Jako nejproduktivnější autor byl vyhodnocen Karel Sklenář s 15 publikacemi. Následován Eduardem Štorchem s 10 knihami, Annou Bauerovou s počtem 5 knih, Michalem Lutovským se 4 položkami, kolektivem autorů se 4 a Zdenkem Smetánkou se 3. Celkem 9 osob (18 %) napsalo po 2 knihách a 35 tvůrcům (38 %) je připsáno autorství 1 knihy.

Následujícím sledovaným faktorem bylo vzdělání daného autora. V souboru tvůrců bylo 30 archeologů, 14 nearcheologů a u 8 autorů se nepodařilo zjistit jejich vzdělání.

Výsledkem zařazení každé knihy do předem nadefinované kategorie, vytvořené na základě jejich obsahu, byly následující údaje. Kategorie beletrie s počtem 15 položek, archeologické období – 14, historie disciplíny – 11, obecný přehled – 9, záhadologická literatura – 8, úvod do problematiky oboru – 7, archeologický slovník, encyklopedie – 7, archeologická lokalita – 5, archeologická subdisciplína – 4, regionální archeologie – 4, archeologický atlas – 4, archeologický průvodce – 3, archeologické eseje – 1.

Dalším hlediskem bylo zjištění, jaká nakladatelství daná díla vydala. Celkem se na vydání zařazených knih podílelo 42 subjektů. Nejvíce knih vydalo nakladatelství Albatros (pouze Štorchovy romány) a Mladá fronta, oba po 10 titulech. Dále Academia – 7 publikací, Libri – 5, Šulc. a spol. – 3, Práce – 3, 6 vydavatelství se dvěma tituly a 30 pouze s jednou položkou.

Analyzované knihy byly vydány v rozmezí 62 let. Z toho jen v 35 letech byl vydán každý rok nejméně jeden titul. Největší absenci ve vydávání popularizační literatury zaznamenalo období mezi lety 1947 – 1956. Naopak v době mezi roky 1985 – 2003 vyšel každý rok nejméně jeden titul. Rokem, v kterém vyšlo nejvíce děl, byl rok 2000 s 10 knihami.

Před rokem 1989 bylo vydáno celkem 31 publikací, z čehož ve 40. letech byly vydány 2 tituly, v 50. 1, v 60. 3, v 70. 12 a v 80. letech 20. století 13 titulů. Po roce 1989 produkce popularizační literatury velice vzrostla, a mezi roky 1990 – 1999 čítala 29 děl. Během let 2000 – 2003 bylo vydáno 21 titulů, což potvrzuje vzrůstající tendenci ve vydavatelské produktivitě.

V celém sledovaném období lze konstatovat trend nárůstu počtu popularizační produkce. Je možno předpokládat, že tento vývoj bude pokračovat.

Aspekt, který zvyšuje atraktivitu posuzovaných publikací, je vybavení textu obrazovým a fotografickým materiálem. Výsledkem získaných údajů je zajímavé zjištění, že toto vybavení zůstává na poměrně stejné úrovni jak před rokem 1989, tak i po něm, i když se samozřejmě zvýšila kvalita tohoto vybavení. Toto tvrzení dokládají následující data.

Obrazové vybavení knih před rokem 1989 bylo realizováno z 91 % černobílým zobrazením, z 6 % společně černobílými a barevnými obrázky a u 3 % publikací chybí obrazový materiál úplně. Po roce 1989 byl podíl černobílého zobrazení 64 %, barevného 4 %, kombinací obojího 20 % a u 12 % zobrazení chybí.

Fotografická výbava před rokem 1989 byla obsažena v popularizačních knihách z 35 černobíle, z 23 společně barevně i černobíle a u 42 děl není žádná. V období po roce 1989 bylo složení fotografického vybavení uskutečněno prostřednictvím 26 % černobílých fotografií, 8 % barevných fotografií, u 24 jsou zastoupeny kombinací obou druhů a stejně jako před rokem 1989 u 42 % chybí úplně.